

Ebü'l-Hüseyin El-Basrî'nin *El-Mu'temed Fî Usûli'l-Fıkh* Adlı Eserindeki Hüsün-Kubuh Tasnifi Bakımından Fıkıh Ve Fıkıh Usulü İlmini Tanımlaması

Yrd. Doç. Dr. Ayhan Hira

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü Bölümü

hiraayhan@kafkas.edu.tr

Özet

Mu'tezile, İslam düşünce tarihinde akılcılığa verdiği önemle gündeme gelen bir kelam mezhebidir. Mu'tezile kelamcıları "usulü hamse" denen beş temel ilkeyi benimsemişler, itikadi ve felsefi konularda yoğunlaşmışlar, Müslüman olmayanlarla yaptıkları tartışmalarda kendilerine özgü yöntemler kullanarak İslam'ı onlara karşı savunmuşlardır. Öte yandan görüş ayrılıklarından dolayı üçüncü yüzyıldan itibaren Mu'tezile ile Sünni mezhepler birbirinden ayrılmıştır. Mu'tezile'nin hüsün kubuh meselesine ilişkin görüşlerinin fıkıh ve fıkıh usulüne yansımaları, bu ayrışmanın göstergelerinden biridir. Bu makalenin amacı, söz konusu yansımayı somut örneklerle ortaya koymak için *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserinde hüsün kubuh meselesine yaklaşımı bağlamında Mu'tezile âlimi Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin (ö. 436/1044) fıkıh ve fıkıh usulü ilmini nasıl tanımladığını incelemektir. Bu arada yine Mu'tezile mezhebine mensub Kadı Abdülcabbar'ın (ö.415/1025) *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Teohîd ve'l-Adl* isimli eserinin fıkıh usulü mahiyetindeki *eş-Şer'ıyyât* başlıklı on yedinci cildindeki bilgilerden yararlanarak kısmen karşılaştırma yapmaktır. Araştırmanın neticesinde tanımlamalarından hareketle el-Basrî'nin işlevsel bir fıkıh ve fıkıh usulü anlayışına sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Mu'tezile, Mezhep, Hüsün, Kubuh, Fıkıh Usulü, Akılcılık

Abstract

Ebu'l-Husayin al-Basrî's Definition of Islamic Law And Islamic Law Procedure in Point of Classification of Husun Kubuh in His Book Named *al-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*

Mu'tazilah is a theology sect which became a current issue in the history of Islamic thought by its giving importance to rationalism. The Mu'tazilite theologians adopted the five basic principles called "al-usul al-khamsah" and focused on theological and philosophical issues. By using their specific methods, they defended the Islam contrary to non-muslims in the course of discussion with them. On the other hand, since 3. century because of their difference opinion the Mu'tazilah and Sunni sects have separated from each other. Reflecting opinion of mutazila related husun kubuh issue in Islamic law and Islamic law precudere is one of the indications of this

separation. The objective of the article is to examine how Mu'tazilite scholar Abu al-Husayn al-Basri define Islamic law and Islamic law procedure in order to put forward a concrete example of question reflection in the context of his approach to husn kubh problem in his book named "al-Mu'tamad fi Usul al Fiqh". In the meantime, partially comparison will be made by using of entitled eş-Şer'iyât the seventeenth volume of the book of Kadi Abdulcabbar, who is one of member of Mutazila sect, named el-Mugnî fî Ebvâbi't-Tevhîd wa'l-Adl that a kind of Islamic law procedure. As a result of the study with reference to his definitions, it was concluded that al-Basri has a functional understanding of Islamic law and Islamic law procedure.

Key Words: Mu'tazilah, Sect, Hüsün/Goodness, Kubuh/Badness, Usul al-fiqh, Rationalism

Giriş

Basra, hicri ilk üç asırdaki ilim merkezlerinden olan Irak bölgesinde kurulan şehirlerin en eskisidir.¹ Bu şehir Horasan civarına yönelik fetihlerde merkez üs vazifesi gördüğü için bazı sahâbiler buraya yerleşmiş ve burada ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardır.² Kuruluşundan itibaren Şîî Kûfeliler'in karşısında Sünniliğin merkezi olan Basra'da³ Vâsıl b. Atâ'dan (ö. 131/748) başlayarak burada konu edindiğimiz Ebü'l-Hüseyn el-Basri'ye (ö. 436/1044) kadar devam eden Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup âlimlerine genel olarak "Basriyyûn" adı verilmiştir.⁴

Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup bir âlim olan Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, hüsün ve kubuh niteliklerinin bilinmesinin üç yolu olduğunu söylemektedir. Buna göre, örneğin adalet, ihsan, zulüm, nankörlük gibi eylemlerin nitelikleri zorunlu aklî bilgilerle sabittir. Bunun dışında örneğin Allah'a ibadet etmek, yalancı şahitlik yapmak gibi eylemlerin nitelikleri nazarî-istidlâlî bilgilerle sabittir. En sonuncusu ise ibadetin şekli, zamanı

¹ Basra hakkında bilgi için bkz. el-Basrî, Halife b. Hayyât et-Temimî (ö. 240/854), **Târîhu Halîfe b. Hayyât** (thk. Ekrem Ziya Umeri), Beyrut 1976, s. 23; el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), **Fütûhu'l-Buldân**, Beyrut 1987, s. 483; Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1228), **Mu'cemu'l-Buldân**, I-V, Beyrut, ts., I, 430; Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, I-V (trc. Zeki Magâmiz), İstanbul 1972, II, 298; Ramazan Altınay, **Emevîlerde Günlük Yaşam**, Ankara 2006, s. 92; R. Hartmann, "Basra", **İA**, II, 320 vd; a.mlf., M. Hartmann, "Irak", **İA**, V/II, 671; Abdülhâlik Bâkır, "Basra", **DİA**, V, 108; Mustafa Küçükaşçı, "Irak", **DİA**, XIX, 86.

² Basra'ya yerleşen sahabeler için bkz. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (ö. 230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut ts., VII, 5 vd.

³ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü", **Marife** (2003), 3/3, s. 32 vd; Bâkır, "Basra", **DİA**, V, 109; İsmail Yiğit, "Emeviler", **DİA**, XI, 87 vd. Kûfe hakkında bkz. Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, II, 302; Mahfuz Söylemez, **Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe**, Ankara 2001; K.V. Zettersteen, "Kûfe", **İA**, VI, 964 vd; Casim Avcı, "Kûfe", **DİA**, XXVI, 339 vd.

⁴ Basriyyûn ekolü hakkında bilgi için bkz. Mevlüt Özler, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat Adlandırmaları**, Erzurum 2001, s. 31 vd; Çağfer Karadaş, "Mu'tezile Kelam Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci", **Marife** (2003), 3/3, s. 18; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **DİA**, XXXI, 393.

gibi örneklerde görüldüğü üzere niteliği vahiyle sabit olan eylemlerdir.⁵ Bu yaklaşımın-
dan da anlaşıldığı gibi el-Basrî, akılcılığı mutlak saymamıştır.

Çalışmamızın birinci kısmını oluşturan hüsün ve kubuh tabirlerinin, mezhep gö-
rüşünden bağımsız biçimde incelenecek olursa, genellikle dört manada ele alındığı gö-
rülmektedir: 1. İnsanı olgunlaştıran ve bu yönde onun insanlık değerini yükselten nite-
likler hüsün, bunun aksine olan nitelikler kubuktur. Bu manada ilim hasen, cehalet ise
kabihtir. 2. İnsanın evrensel değerlere aykırı olmayan amaçlarına uygun nitelikler hü-
sün, aykırı olan nitelikler ise kubuktur. Bu manada adalet hasen, zulüm ise kabihtir. 3.
İnsanın saf tabiatına uygun olan ve elde etmeye eğilim duyduğu nitelikler hüsün, böyle
olmayan nitelikler ise kubuktur. Bu manada tatlı hasen, acı ise kabihtir. 4. Dünyada
medhe (övgü), ahirette sevaba vesile olan nitelikler hüsün; dünyada zemme (yergi), ahi-
rette ıkâba (ceza) vesile olan nitelikler kubuktur. Bu manada iman esaslarını kabul et-
mek hasen, bunları inkâr etmek ise kabihtir.⁶ Tanımlardan anlaşılan o ki, hüsün ve ku-
buh kelimeleri pek çok manayı kapsayacak mahiyettedir. Geniş manada hüsün ve ku-
buh kelimelerinin insan filleri ile nesnelere ait olumlu ve olumsuz nitelikleri ifade ettiği
söylenebilir. Dar manada ise, insan fillerindeki olumlu ve olumsuz nitelikler hüsün ve
kubuh tabirleriyle ifade edilebilir.

el-Basrî'nin hüsün kubuh meselesi bağlamında fikhî ve fıkıh usulünü nasıl ta-
nımladığı sorusunun cevabının araştırılacağı bu çalışmanın esin kaynağı "Ebü'l-Hüseyin
el-Basrî'nin *el-Mu'temed* Adlı Eserinde Yer Alan Fıkıh Tarifi ve Onun Güncelleştirilmesi"
başlıklı tebliğin⁷ sonundaki şu cümledir: "Zengin fıkıh mirasının değerli ürünlerinden
biri olan *el-Mu'temed*'deki Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin fıkıh ve usulü'l-fıkh tanımlarıyla
ilgili görüşleri, kanımızca yeni ve kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir."⁸ Bu-
rada söz konusu talebin bir gereği olarak, konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla ön-
ce el-Basrî hakkında kısaca bilgi verilecek ve *el-Mu'temed*'in bu çalışmada esas alınan
baskısından bahsedilecektir. Daha sonra söz konusu eserdeki hüsün kubuh tasnifi, fıkıh

⁵ el-Basri, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin, **el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkh** (nşr. Muhammed Hamidullah), I-
II, Dimeşk 1964-65, II, 886 vd.

⁶ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut 1995, III, 177-178 (hüsün) ve XI, 8-9 (kubuh); Râğib el-İsfahânî, , **el-
Müfredât li-Garibi'l-Kur'ân**, İstanbul 1986, s. 170 (hüsün) ve s. 589 (kubuh); Cürcânî, Seyyid Şerif,
Kitâbü't-Ta'rifât, Beyrut 1995, s. 87; Gazzalî, **el-Mustasfâ**, Beyrut 1998, I, 112 vd.

⁷ Vecdi Akyüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin el-Mu'temed Adlı Eserinde Yer Alan Fıkıh Tarifi ve Onun Gün-
celleştirilmesi", **İslam Fıkhını Nasıl Anlamalıyız?** (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 14-15 Aralık 2002
Bursa), Bursa 2006, s. 27-31.

⁸ Akyüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin el-Mu'temed Adlı Eserinde Yer Alan Fıkıh Tarifi ve Onun Güncelleşti-
rilmesi", s. 31.

ve fıkıh usulü tanımı incelenecektir. Sonuç bölümünde yapılacak değerlendirmeye çalışma tamamlanacaktır.

1. Ebü'l- Hüseyin el-Basrî ve *el-Mutemed* Adlı Eseri

Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî (ö. 436/1044) "*el-Mu'temed*" adlı eseriyle tanınan, Mu'tezile kelâmcısı ve fıkıh âlimidir. Hayatı hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Basra'da doğmuş, tahsilini bu şehirde tamamlayıp öğretim ve ilmî faaliyetlerini genellikle burada yürütmüştür. Basra Mu'tezile ekolünün meşhur âlimi Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) önde gelen talebeleri arasında yer almıştır. Felsefe, matematik, astronomi ve kimya dersleri alan el-Basrî, özellikle kelâm ve fıkıh usûlü sahasında temayüz etmiştir. Öte yandan Basra Mu'tezilesi'nin önemli bir temsilcisi olduğu halde⁹ ilmî faaliyetlerini daha çok Bağdat'ta yürütmüş, birçok talebe yetiştirmiştir.¹⁰

el-Basrî'nin hüsün kubuh meselesi bağlamında fıkıh ve fıkıh usulü ilmini tanımlaması, Muhammed Hamidullah tarafından *Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh* başlığıyla 1384/1964 tarihinde iki cilt halinde Dimeşk'te tahkikli olarak neşredilen baskı üzerindeki incelemeye ortaya konulacaktır.¹¹

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin fıkıh usûlü sahasında telif etmiş olduğu *el-Mu'temed*, mütekellimîn metoduna göre yazılmış en önemli eserlerden biri kabul edilmekte¹² ve onun bu alanda ulaştığı ilmî seviyeyi göstermektedir. Müellifin *el-Mu'temed*'e zeyil olarak kaleme aldığı emir, nehiy ve neshe dair bazı meseleleri ihtiva eden *Ziyâdâtü'l-Mu'temed* (c. II, s. 991-1028) ve kıyas konusunu inceleyen *Kitâbü'l-Kıyâsi's-şer'î* (c. II, s. 1029-1050) adlı risaleleri yine Muhammed Hamîdullah tarafından *el-Mu'temed*'in içinde yayımlamıştır.

⁹ Öte yandan eserlerindeki ifadelerinden hareketle Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin bütün meselelerde sıradan bir mukallit gibi tek bir mezhebe bağlı kalmadığı anlayışı mevcuttur. Bkz. Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", *DİA*, X, 327; Abdullah Kahraman, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Âhad Haber", *Marife* (2003), 3/3, s. 167.

¹⁰ Hayatı hakkında bkz. İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1992, XII, 57 vd; Kureşî, Ebü Muhammed Muhyiddîn, *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1993, III, 261; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1943, II, 1732; Ziriklî, Hayrüddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, VI, 275; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-mellifîn*, Beyrut 1993, III, 518.

¹¹ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin diğer eserleri için bkz. Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî", *DİA*, X, 327; a.mlf., "el-Mu'temed", *DİA*, XXXI, 387.

¹² *el-Mu'temed*, Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Muğni'*sinin fıkıh usulüyle ilgili bölümünden sonra Mu'tezile âlimlerinin usulü'l-fıkıh konusundaki görüşleri hakkında günümüze ulaşmış en önemli kaynak olması yanında mütekellimîn metoduyla yazılan fıkıh usulü kitaplarının dayandığı dört temel eserden biridir. Diğerleri Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) *el-Umed*'i, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*'ı ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Müstasfa*'sıdır.

Kitabın yazılış amacını ve sistematüğını baş tarafta müstakil bir bölümde gerekçeli olarak açıklayan¹³ müellif, sırasıyla şu konuları ele almaktadır: Usûl-i fıkhın tarifi ve muhtevası; kelâm ve taksimi, hakikat, mecaz, edatlar (giriş); 1) Emir-Nehiy, 2) Umum-Husus ve ilgili bazı yorum kuralları, 3) Mücmel-Mübeyyen, 4) Mükelleflerin fiilleri ve Hz. Peygamber'in fiillerine bağlanacak sonuçlar, 5) Nâsîh-Mensuh (I. cilt); 6) İcmâ, 7) Haber çeşitleri, 8) Kıyas ve İctihad, 9) Hazr ve İbâha, 10) Müfî ve Müsteftî (II. cilt).

*el-Mu'temed'*de konunun felsefî ve kelâmî boyut kazandığı durumlarda bazen anlaşılmasında güçlük olsa da eserin genellikle anlaşılır bir dille yazıldığı söylenebilir. Eserde, üzerinde ihtilâf bulunmayan hususlarda bilgilendirme ve tahlille yetinilmiştir. İhtilâf bulunan konularda ise başta Mu'tezile âlimlerinin görüşü olmak üzere değişik görüşler, dayandıkları deliller, karşı görüşler ve delilleri, ardından bu delillere verilen cevaplar kaydedilmiştir. Zaman zaman tercihlerini bildiren el-Basrî, konuları ele alırken ihtimalleri sıralamış ve bunları teker teker incelemiş olmakla birlikte, aşırı kategorize etme üslubundan dolayı bazen eserin teorik yönünü baskın hale getirip pratik yönünü gölgede bırakmaktan kurtulamamıştır.¹⁴

2. Ebü'l- Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mutemed* Adlı Eserindeki Hüsün Kubuh Tasnifi

2.1. Mükelleflerin Fiilleri Bakımından Hüsün Kubuh

Ebü'l- Hüseyin el-Basrî'nin mükellefin fiilleri bakımından yaptığı hüsün kubuh tasnifi ikili bir tasniftir. el-Basrî, yaptıkları işlerin sonuçlarından sorumlu olup olmamaları bakımından mükellef olan ve olmayan şeklinde insanları iki kısma ayırdıktan sonra, mükellef sayılmayanların uyuyan, mecnun, küçük vb. kimseler olduğunu söylemektedir. Bu kişilerin özelliği, fiillerinin zemm/kınama veya medih/övgü ile nitelendirilemez oluşudur. Her ne kadar bunların başkalarına zarar veren fiillerinin karşılığı kendi mal varlıklarından ödense de durum böyledir. O halde mükelleflerin fiillerinin de iki kısım-

¹³ el-Basrî'ye göre kelâma ait bazı konuların fıkıh usulü kitaplarında yer alması tasvip edilemez. Bu sebeple kelama ait olması gereken konuların çıkarıldığı sistematüğe sahip yeni bir eser yazmaya ihtiyaç vardır. Zira usûl-i fıkhla meşgul olacak kimselerin zaten bu ilmi belli bir seviyeye kadar bilmesi gerekir. Eğer bu şartı taşıyorlarsa usul kitaplarına serpiştirilecek kelâm bilgilerinin onlara bir şey kazandırması mümkün değildir. Bkz. el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 7.

¹⁴ Müellif, eserinin başında kelâm meselelerinin fıkıh usulünde değil, kendi yerinde incelenmesi gerektiğini savunduğu halde bazı meseleleri Mu'tezile'nin hüsün kubuh anlayışına uygun biçimde ele alabilmek için kendisi yer yer bu önerisine riayet etmemiştir. Bkz. el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 7. Müellifin bu tavrı hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Kahraman, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Âhad Haber", *Marife* (2003), 3/3, s. 168; Akgündüz, "el-Mu'temed", *DİA*, XXXI, 387.

da incelenmesi gerekir. Birincisi, zemm gerektiren kabih fiiller; ikincisi ise, medih gerektiren hasen fiillerdir.¹⁵

Söz konusu anlayışa göre hüsün ve kubuh, işlenen fiillerin karşılığında ne olduğuna bakılarak tasnif edilmektedir. Karşılığında yergi ve günah bulunan fiiller kubuh, karşılığında övgü ve sevap bulunan fiiller hüsün kısmında yer almaktadır. Kabih-i fiiller “kabih-i sağîr” ve “kabih-i kebîr” şeklinde iki kısımdır. Kabih-i sağîr, ceza (ıkkâb: uhrevî müeyyide) ve zemm (dünyadaki ayıplama/kınama müeyyidesi) failin ahirette elde edeceği mükâfattan (sevap) ve dünyada muhatap olacağı medihten fazla olmayan kabihtir. Kabih-i kebîr ise, sevabın cezadan fazla olmadığı yahut ikisinin eşit olmadığı kabihtir. “Büyük azap” şeklinde gösterilen kabih-i kebîr, failin çok büyük bir azaba düşürülmesini gerektirecek olan kabihtir. Mesela, Allah’ı inkâr etmek gibi. “Fısk” şeklinde gösterilen kabih-i kebîr ise, dinen yasaklandığı halde birincisine göre daha hafif bir cezayı gerektiren bir fiilin işlenmesi şeklindeki kabihtir.¹⁶

Hasen fiiller de “hasen olma niteliğinde ziyadelik bulunmayan hasen fiiller” ve “hasen olma niteliğinde ziyadelik bulunan hasen fiiller” şeklinde iki kısımdır. Hasen olma niteliğinde ziyadelik bulunmayan hasen fiilleri yapan kişinin bu tür fiillerine “mubah” adı verilmektedir. Çünkü bu fiiller dünyada övgüye ve ahirette mükâfata mazhar olabilme gayesiyle yapılıyor olsa da, bunlarda hasen olma niteliğinde bir fazlalık bulunmamaktadır. Hasen olma niteliğinde ziyadelik bulunan fiillerin bir kısmına nedb (fazilet-mendub ileyh/mergub fih) denir. Bu bölümde yer alan fiillerin hasen olma niteliği, söz konusu fiillerin zemm müeyyidesiyle karşılaşmasını bertaraf edecek derecede olduğu için buna “nedb” adı verilmektedir. Nedb ise başkalarına faydalı olunca “fadl (fazilet)”, sadece failine faydalı olunca “mendûbun ileyh” veya “mergûbun fih” şeklinde tanımlanmaktadır. Hasen olma niteliğinde ziyadelik bulunan fiillerin diğer kısmına muhayyer “vacip” ya da “aynî vacip/kifâi vacip” denir. Bu bölümde yer alan fiillerdeki hasen olma vasfı yukarıda zikredilen zemm müeyyidesini ortadan kaldıracak derecede değildir. Bu aşamada zemm yaptırımı, hasen olma niteliğine muhalif başka bir durumdan kaynaklanıyorsa buna keffaret örneğinde olduğu gibi “muhayyer vacip” adı verilir. “Vacip” esas itibarıyla yapılması emredilen fiildir. Bu emir onun hasen olduğunu göstermektedir. Ancak söz konusu emir aslında yapılması yasaklanmış bir fiilin varlığına dayalı olarak verilmiştir. Dolayısıyla emrin içinde bir kabihten kaynaklanan müeyyide

¹⁵ el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 363.

¹⁶ el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 363.

vardır. İşte bu müeyyide, fiilin hasen olma vasfına muhalif bir durumdur. Muhalif durum başka bir fiilin varlığını gerekli kılmıyorsa burada iki husus söz konusu olmaktadır. Birincisinde failin yapıp yapmama konusundaki zannına itibar edilmez. İkincisinde ise failin 'yapmayabilirim' şeklindeki zannı geçerlidir. Failin zannına itibar edilmeyen durum "aynî vacip", itibar edilen durum ise "kifâî vacip" şeklinde adlandırılmaktadır.¹⁷

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, yukarıda bahsedilen hükümleri farklı isimlerle de ifade etmektedir. Örneğin, kabih fiiller için masiyet (Allah'ın ve insanların çirkin bulunduğu fiil), mahzûr (Allah'ın yapılmasını yasakladığı, yapıldığı takdirde ceza vereceğini bildirdiği fiil), muharram (mahzurla aynı manada), zenb (günah/işlendiğinde uhrevî sorumluluk bulunan fiil) ve mekruh (masiyetle aynı manada); hasen fiiller için helal, mübah ve sevap gibi isimleri kullanmaktadır.¹⁸

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, mükelleflerin fiilleri açısından hüsün kubuh meselesinin geçerli olmasına karşın Allah'ın fiilleri açısından sadece hasen vasfının muteber olduğunu ifade etmektedir. Zira Allah'ın kabih fiil işlemesi ile O'nun hakîm olması birbirine aykırıdır. Dolayısıyla hikmet sahibi olan Allah'ın kabih fiili işlemesi düşünülemez. Bunun yanında Allah'ın emirlerinin dışına çıkamamaları, diğer bir ifade ile günah işleme kabiliyetine sahip olamamaları sebebiyle melekler de kabih fiilleri işleyemezler.¹⁹

2.2. Devamlılık Bakımından Hüsün Kubuh

Müellife göre hüsün kubuh nitelikleri devamlılık bakımından üç kısımda ele alınarak incelenmektedir: 1) Sürekli hasen olan vasıflar. Bunlar Allah'ın varlığını, birliğini tanımak gibi fiillere ilişkin vasıflardır. 2) Sürekli kabih olan vasıflar. Bu türden olan kabih insanın değerini düşüren cehalet gibi vasıflar örnek olarak gösterilebilir. 3) Hasen veya kabih olma özelliği duruma göre değişen vasıflar. Bu sonuncu kısım, Ebü'l-Hüseyn'in nesh ile ilgili görüşlerini temellendirmede kullandığı esası oluşturmaktadır. Zira ona göre akılla kavranabileceği üzere kendisiyle ibadet edilen bir fiil gelecekte Allah tarafından kabih olarak kabul edilebilir. Bu durumda söz konusu fiilin yasaklanması

¹⁷ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 364-365. .

¹⁸ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 366.

¹⁹ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 371. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin mükelleflerin fiilleri açısından hüsün kubuh meselesini ele alış tekniği, Kadı Abdülcabbar'ın (ö. 415/1025) **el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl** adlı eserinin 17. cildini oluşturan "eş-Şer'ıyyât"ta yer alan "Şer' İle Bilinen Hükümlerin Açıklaması ve Ona Bitişik Konular" başlığında yer alan "teabbüd", "şer (sem'/vahiy)", terğîb (teşvik etmek)", "zecr (men etmek)" gibi kavramlar bağlamında hüsün-kubuh çerçevesinde işlenmektedir. Bkz. Kadı Abdülcabbar, **Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi** (trc. Yüksel Macit), İstanbul 2003, s. 85 vd.

hasen olur. Çünkü kabihin yasaklanması hasendir. Nitekim Allah'ın cumartesi gününü Yahudilere yasak etmesi, diğer günlerden farklı olarak bu günde bazı fiillerin yapılmasını kabih gördüğünü ortaya koymaktadır. Eğer bir fiilin bir vakitte hasen başka bir vakitte kabih olabileceği kabul edilmezse Allah'ın zikredilen yasaklamasının bir anlamı olmayacaktır.²⁰

2.3. Hüsün ve Kubhun Aklîliği ve Şer'îliği

Ebü'l-Hüseyn'e göre hüsün veya kubhun aklîliği yahut şer'îliği mutlak değildir. Zira bir şey a) Akılla, b) Şer' (din) ile, c) Akıl ve din birlikteliğiyle anlaşılır. Buna göre Allah'ın ihtiyaç sahibi olmadığı, kabih fiil işlemediği vb. hususlar akılla kavranabilir. Namazın vakitleri, nasıl kılınacağı, vb. hususlar ise din bildirmediğe kavranamaz. Bunun yanında Allah'ın birliğini kavrama konusu hem akılla hem de din yoluyla gerçekleşir. Çünkü insanlar dinin sahih olduğunu peygamberlerin doğruluğu ile, peygamberlerin doğruluğunu gösterdikleri mucizelerle, mucizelerin doğruluğunu ve bunların yalancılar eliyle ortaya çıkamayacağını Allah'ın kabih fiil işlemeyeceği ile bilirler. Zira bunların yalancılar eliyle ortaya çıkmasına izin vermek kabihtir. Allah ise kabihin bu niteliğini herkesten daha iyi bilmekte ve ondan uzak bulunmaktadır.²¹

Şer'î hükümlerin bilinmesine gelince, bu konu Ebü'l-Hüseyn'e göre bir istidlal (delillerden hüküm çıkarma işlemi) problemidir. Buna göre bir müctehid bir fiilin hükmünü öğrenmek istediğinde önce bu hususta aklın hükmünün ne olduğuna, sonra aklın hükmünün değişip değişmemesinin mümkün olup olmadığına, sonra da şer'î delillerde bu hükmü öne çıkaran bir şeyin bulunup bulunmadığına bakmalıdır. Dinde aklî hükme aykırı bir delil yoksa akılla amel edilir. Çünkü aklın gerektirdiği hüküm dışında bir maslahat bulunsaydı Allah Teâlâ bunu mutlaka bildirirdi. Ayrıca böyle bir durumda Allah'ın bildirimde bulunmamasının caiz olmadığını müctehidin bilmesi şarttır. Dinin aklî hükmü tasdik etmediğine dair bir delil bulunursa dinin hükmüyle amel edilir. Çünkü akıl bu hükümlere dini hükmün aksini söylememek suretiyle delalet etmektedir.²²

²⁰ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 401. Mu'tezile'de nesih tartışması için ayrıca bkz. Bkz. Kadı Abdülcabbar, *a.g.e.*, s. 81 vd.

²¹ Bu bilgiler sonuç olarak söz konusu durumlar için Allah hakkındaki bilginin din gönderilmeden önce insanlarda bulunmasını gerektirmektedir. Bkz. **el-Mu'temed**, II, 886-887. Ayrıca bkz. Kadı Abdülcabbar, **Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi** (trc. Yüksel Macit), s. 92 vd.

²² el-Basrî, **el-Mu'temed**, II, 906. Bu konuda Kadı Abdülcabbar şu örnekleri vermektedir: "1.Şer'de vacip akılda kabih (namaz gibi), 2.Şer'de mergûb akılda kabih (nafile namazlar gibi), 3.Şer'de vacip akılda hasen (zekatlar, kefaretlar gibi), 4.Şer'de kabih akılda mubah (oruç günlerinde cinsel ilişki ve yemek gibi), 5.Şer'de kabih akılda hasen (oruç günlerinde yoksulları doyurmak), 6.Şer'de mubah akılda mahzur (hayvanları kesmek gibi). Bkz. Kadı Abdülcabbar, *a.g.e.*, s. 92.

Öte yandan "hâkim" sözcüğü iki anlamda kullanılmaktadır: 1. Farz yahut haram kılmak, 2. Hükümleri idrâk etmek. Birinci şekilde kanun koyucu olma vasfı Allah'a aittir. Bu manada aklın hâkim olma özelliği yoktur. Zaten Ebü'l-Hüseyin de bunu savunmaktadır.²³ İkinci şekle gelince, burada aklın hâkim olabileceği hususunda mutezile ile Mâturidî mezhebi arasında, aklın hükmünün bağlayıcılığı dışında, benzerlik vardır.²⁴

3. Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'deki Fıkıh Tanımı

Ebü'l-Hüseyin el-Basri, *el-Mu'temed* adlı eserinin giriş bölümünde "fıkıh", "usul" ve "usulü'l-fıkh" terimlerini açıklamakta, sözlük ve terim anlamlarından hareket ederek kavramlar arasındaki bağlantılar hakkında malumat vermektedir. Bunu yaparken de "fıkıh nedir?", "usul nedir?" ve "usulü'l-fıkh nedir?" gibi soruları sorarak günümüz eğitim bilimlerinde üzerinde önemle durulan soru-cevap yöntemiyle "dikkat çekme", "zihinsel hazır bulunuşluluk" ve "güdüleme" örneği vermektedir.²⁵

Bu hazırlık aşamasından sonra el-Basrî, "fıkıh" kelimesinin sözlük anlamını "konuşanın maksadını bilmek" şeklinde vermekte, karşısındaki kişinin ne söylediğini, sözüyle neyi kastettiğini anlayan bir kimsenin bunu ifade edebilmek için "anlamak" manasındaki "fıkıh" kökünden gelen fiilli kullanarak "fakihtü kelâmek (söylediğini/maksadını derinlemesine idrak ettim, iyice anladım)" dediğini ifade etmektedir. Fıkıhın terim anlamını "fakihlerin örfündeki fıkıh" şeklinde niteleyen el-Basrî, bu anlamı "şer'î (dinî/hukukî) hükümlerle (ahkâm) ilgili bilgilerin bütünü" şeklinde tarif etmektedir.²⁶

el-Basri, eserin ilerleyen sayfalarında, yaptıkları işlerin sonuçlarından sorumlu olup olmamaları bakımından mükellef olan ve olmayan şeklinde insanları iki kısma ayırdıktan sonra fiilleri "kabih fiiller" ve "hasen fiiller" şeklinde nitelendirdiği gibi,²⁷

²³ el-Basrî, *el-Mu'temed*, II, 886 ve 906.

²⁴ Bu konuda Seyyid Bey şöyle demektedir: "... hüküm bu fiil güzeldir, şu fiil çirkindir gibi kelâm-ı ihbârîdeki nisbet-i haberiyyeyi idrak ve iz'ân manasına alınırsa bu takdirde akıl, mutezileye göre hüsün ve kubuh ile hâkim olabilir. Lâkin bu sûrette hâkim lafzının manasını vâcip kılan, haram kılan, başka bir tabirle şer'î hükümleri vaz' eden demek olmayıp belki hüsün ve kubhu idrak eden demek olur. Beyan olunduğu üzere burada mutezile yalnız değildir. Maturidîlerin cumhuru, yani Hanefî fakihleri dahi onlarla beraberdir." Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1338, s. 215.

²⁵ el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 8.

²⁶ el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 8. Akyüz, el-Basrî'nin "konuşanın maksadını bilmek" şeklinde verdiği sözlük anlamının hem lafzî hem de gâî yorumlara açık olması sebebiyle fukaha örfündeki tanımdan daha tutarlı ve işlevsel olduğu görüşündedir. Bkz. Akyüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin el-Mu'temed Adlı Eserinde Yer Alan Fıkıh Tarifî ve Onun Güncelleştirilmesi", s. 31.

²⁷ el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 363 vd.

burada da hükümleri “şer’iyye” terimi çerçevesinde “hasen” ve “kabiğ” değerdendirme-sine tabi tutmaktadır. İleride daha ayrıntılı olarak ele alacağı beş hükme burada söz ko-nusu ikili tasnifle değinmekte, “mubah”, “mendub ileyh” ve “vacip”e hasen kategori-sinde, “muharrem/mahzur” ve “mekruh”a kabiğ kategorisinde yer vermektedir.²⁸

Hüsün-kubuh anlayışı, müellifin fıkhı anlamlandırma çabasında temel ölçüt du-rumdadır. Nitekim “hasen” için “fiili gerçekleştirme gücüne sahip olan kişinin o işi yapması halinde hiçbir şekilde kınanmayacağı bir fiildir”, kabiğ için “kınamaya maruz kalmada etkisi olan fiildir” tanımı yapan el-Basrî, hükümleri daima bu ölçütlerle ilişki-lendirmiştir. Ona göre söz konusu hükümler, her bir hükmün bu bağlamda birer birer açıklanmasıyla anlaşılabilir. Buna göre mendub ileyh, “mükellefin teşvik edildi-ği/yönlendirildiği bir fiildir.” Fakat burada bir gereklilik bulunmadığı için mendub te-rimi kullanılmıştır. Vâcib, “ihlal edilmesi halinde kişinin kınamaya maruz kalmasında etkisi olan fiildir.” Muharrem ve mahzur, “yapılması yaptırımla (zecir) engellenen şey-dir.” Haram, “yapılması yasaklanmış ve sakıncalı görülmüş şeydir.” Haram terimi, “Al-lah onu haram kıldı, yasakladı” anlamına gelmekte, Allah’ın haram ve yasak kılması ise, o eylemin çirkin ve kötü (kubh) olduğunu mükellefe göstermiş olması demektir. Mek-ruh, “yapılmaması uygun (evla) olan fiildir.”²⁹

el-Basrî, fıkhın tanımında geçen “şer’iyye” terimini “şeriatın, aslın hükmünden nakilde bulunması yahut aslın hükmünden yapılan nakilden vazgeçmesi suretiyle elde edilmiş şey” olarak tarif etmektedir. Bu tariften anlaşıldığı kadarıyla hükümlerin dinî (şer’î) nitelik kazanması iki yolla olmaktadır: 1. Aslın hükmünün din tarafından onay-laması, 2. Aslın hükmünün din tarafından onaylanmayıp başka bir hükmün kabul edil-mesi. Birincide din, akılda yer alan aslî hükmü (mubah)³⁰ olduğu gibi bırakır. Böylece söz konusu hüküm din tarafından onaylanmış, dinî nitelik kazanmış olur. İkincide din, aslın hükmünü onaylamayıp onu mesela haram veya vacip kılmaktadır. Böylece hük-mün kaynağı doğrudan din olduğu bu hüküm dinî nitelikte olmaktadır. Netice itibariyle, akıldaki aslî hüküm gerek vahyin onu başka hükme nakletmesi gerekse onaylaması durumunda dine nispet edilir hale gelmekte ve şer’ilik vasfı kazanmaktadır. el-Basrî’ye göre tarifte geçen “nakilden vazgeçme”, yasaklama (hazr) ve serbest bırakma (ibaha) sebebiyledir. Zira şeriat, onların nakledilmemesini şart koşmuştur. Bahsedilen nakilden

²⁸ el-Basrî, **el-Mu’temed**, I, 8.

²⁹ el-Basrî, **el-Mu’temed**, I, 8-9 ve 363-364.

³⁰ “Eşyada aslolan mübahlıktır” (**Mecelle**, md.19) kâidesi gereğince akılda yer alan hükmün “mubah” oldu-ğu söylenebilir.

vazgeçmenin gerçekleşmesi ise asıldaki "hazır" ve "ibaha"nın bilinmesiyle mümkün olabilir. Bu da "hazır"ın ve "ibaha"nın fıkıh yöntemleri arasında sayılmasını gerektirir. Ayrıca şeriatin söz konusu nakilden vazgeçtiği de bilinmelidir.³¹

4. Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin el-Mu'temed'deki Fıkıh Usulü Tanımı

el-Basrî'ye göre "başka bir şeyin dayandığı ve kendisinden türediği şey" demek olan usul kelimesiyle oluşturulan usulü'l-fıkh tamlaması sözlükte "tevhid, adalet ve fıkıhın delilleri (kaynakları) gibi, fıkıhın kendilerinden türediği şeylerdir" anlamına gelirken, terim olarak "fıkıh yöntemlerini (turuku'l-fıkh), onlarla istidlal biçimini ve istidlal biçimine bağlı şeyleri genel bir şekilde incelemektir."³² Tarifte geçen "turuku'l-fıkh" ifadesi, "sahih düşüncenin fıkıha ulaştırdığı" demektir. Bunlar "sahih incelemenin (nazar) ilme ulaştırdığı şey" anlamındaki "delâlet"ten ve "sahih nazarı galip zanna ulaştırdığı şey" anlamındaki "emâret"ten oluşmaktadır.³³

el-Basrî'ye göre fıkıh usulünün bir kısmı "delâlet"ten, bir kısmı da "emâret"ten oluşmaktadır. Bu bağlamda "ilim" ve "zann" kavramlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Zira "fıkıh yöntemleri (turuku'l-fıkh)" içinde yer alan bu iki kavram arasındaki fark, delâlet ile emâret arasındaki farkla da ilişkilidir. Ayrıca bunların bilinmesine fıkıh usulünde ihtiyaç vardır. Yine el-Basrî'ye göre ilim, "inanılan kişinin, inancı üzere olduğuna nefsin emin olduğu itikattir." Diğer bir ifadeyle ilim, inandığı şeyin gerçekten inandığı gibi olduğu konusunda insana sükûnet veren inançtır. Zan ise, "iki ihtimale de açık durumlarda kalbin ihtimallerden birine daha çok meyletmesidir."³⁴

el-Basrî'ye göre "emrin vücub için olması"nın belirli bir duruma işaret etmemesi örneğinde görüldüğü üzere, fıkıhın yöntemleri geneldir, herhangi özel bir duruma ilişkin değildir. Fıkıhın delilleri ise "amellerin niyetlere göre olması" örneğindeki gibi tek tek meselelere ilişkin özel delillerdir. Dolayısıyla fıkıh usulü tanımlarında istidlal kaynağı olan "fıkıhın delilleri", fıkıhın özel/belirli delilleridir. İstidlal biçimi ise, "şartların, öncüllerin ve bunların fıkıha dair yöntemlerinin tertip edilmesi" demektir.³⁵

³¹ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 9.

³² el-Basrî'ye göre "fukaha örfünde" yani terim anlamında sadece zikredilen unsurların yer alması, fakat tevhidin, adaletin, nübüvvetin ve fıkıhın ayrıntılı delillerinin yer almamasının sebebi, tanım içinde geçenler dışındaki diğer unsurlara fakihlerin "fıkıhın asılları" g özüyle bakmamasıdır. Bkz. **el-Mu'temed**, I, 9.

³³ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 9-10.

³⁴ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 10.

³⁵ el-Basrî, **el-Mu'temed**, I, 10-11.

el-Basrî'ye göre müctehitlerin isabet edip etmemeleri istidlal biçimlerine bağlıdır. Dolayısıyla "istidlal biçimine bağlı şeyler" denince akla gelen şey isabet meselesidir. Ona göre fıkıh usulünün ve şer'î hükümlerin ayrı yolları vardır. Müctehit olmayanın yolu, müctehidin fetvasıdır. Müctehit ise, dinin bildirdiği bir şeyin olmadığı durumda aklın hükmü üzere kalacaktır. Bu durumda hazrin ve ibahanın araştırılması lazımdır. Çünkü aklın hükmünden vazgeçmenin caiz olup olmadığı bilinmesi bu yolla gerçekleşmektedir. Müctehid, müstenbat olan (kıyas gibi) ya da olmayan şeklinde dinin bildirdiği bir şey varsa, hikmet sahibinden bu şekilde geleni bilmelidir. Hikmet sahibinden gelen ve müstenbat olmayan şey "akvâl" ve "ef'âl" şeklinde iki türdür. Akval, bizzat hakim olan Yüce Allah'tan ya da masum hakimden çıkar. Hatadan masum hakim ise ya tek tek peygamberlerdir ya da ümmetin icmasıdır. Geleni bilen müctehid, bu son durumda ümmetin hata üzerinde icma etmeyeceğinden hareketle çoğunluğun görüşünü aktarır.³⁶

Sonuç

İslam düşüncesinde birbiriyle çelişme bakımından akıl-nass ayrımı söz konusu olmamakla birlikte, ele alınan meselenin hükmünü tespit veya bunların mevcudiyetini idrak etmede nass mı yoksa akıl mı öncelenir sorusuna verilen cevaplarda farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca konu, farklı boyutlarıyla muhtelif disiplinlerde incelenmiş ve buralarda da görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Fıkıh usulü ilmi bakımından hüsün kubuh meselesinde, şer'î/hukukî hüküm koymada aklın şâri' (kanun koyucu) olup olamayacağı, konmuş hükümleri idrak ve ispatta rolünün bulunup bulunmadığı sorunu önem arz etmektedir. Zira dinî bakımdan yapılması emredilen hasen, yasaklanan ise kabih olarak nitelendirilmektedir. Çünkü İslam düşüncesine göre ilahî iradedden doğan nassların bizzat kendileri için olan-olması gereken şekilde bir ayrım yoktur. Bunun sebebi ise, dinî hükümlerin ilahi kaynaklı olmasının en doğru hüküm olduğu inancını beraberinde getirmesidir. Dolayısıyla bu hükümlerin adaleti ve hakkaniyeti temsil ettiği inancı hâkimdir. Bunun yanında dinî hükümlerin hüsün kubuh konusundaki muhtevasını tespit etmede akla büyük rol düştüğü de kabul edilmektedir.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin hüsün-kubuh çevresindeki fıkıh anlayışı, günümüzdeki fıkıh çalışmalarına hukuk felsefesi açısından bir yol çizecek mahiyettedir. Amaçsal (gâî) yorum kapısını elinden geldiğince açık tutan bu anlayış, öncelikle insan fiillerinin

³⁶ el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 11.

niteliklerine ve bunların şer'î/hukukî sonuçlarına yer vermektedir. Zira mükellefin fiillerine ilişkin teklifî hükümlerin her biri ayrı bir değere ve sonuca sahiptir. Bu açıdan Ebü'l-Hüseyn'in oluşturduğu çerçeve önemlidir. Bu sayede insan fiilleri, hukukî sonuçlarında hüsün kubuh niteliğinin bulunması, hükümleri ile failleri arasındaki ilişki, hükümlerinin şer'î veya aklî olmaları bakımından vs. çok yönlü ama bütünlük içinde sınıflandırılabilir. Niteliklerine ve bunların şer'î/hukukî sonuçlarına yer vermektedir. Zira mükellefin fiillerine ilişkin teklifî hükümlerin her biri ayrı bir değere ve sonuca sahiptir. Bu açıdan Ebü'l-Hüseyn'in oluşturduğu çerçeve önemlidir. Bu sayede insan fiilleri, hukukî sonuçlarında hüsün kubuh niteliğinin bulunması, hükümleri ile failleri arasındaki ilişki, hükümlerinin şer'î veya aklî olmaları bakımından vs. çok yönlü ama bütünlük içinde sınıflandırılabilir.

Hüsün kubuh meselesi, bir bölümü yukarıda tartışılan şekliyle, İslam hukuk felsefesinin konularından birini teşkil etmektedir. Nitekim İslam hukuk düşüncesinde Müslüman için olması gerekeni (hüsün) ve olmaması gerekeni (kubuh) açıklayan, gerektiğinde müstakil hüküm koyan Kitap ve Sünnet olmak üzere iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunların yanında yazılı olmayan kaynak şeklinde ifade edilen akıl yer almaktadır. Nasslar sınırlı, olaylar sınırsız olduğu için sınırlı ve yazılı hükümlerin zamanla ortaya çıkan olaylara tatbiki akıl ile olacaktır. Aynı şekilde Kur'an ve Sünnet'te açıklama bulunmayan meselelerde hüküm akıl ile tespit edilecektir. Bununla birlikte gerek olayların nasslara intibak ettirilmesinde gerek hakkında nass bulunmayan meselenin hükmünü belirlemede tamamen akıl-nass bağımsızlığı söz konusu olmayacaktır. Zira akıl ile Kitap ve Sünnet'in kaynağı aynı ilahi otoritedir. Bu sebeple din ile selim/mutlak aklın çelişmesi İslam düşüncesinde yer almamaktadır. Burada hüsün-kubuh meselesi bağlamında fıkıh ve fıkıh usulü tanımlarına bakışı incelenen Ebü'l-Hüseyn el-Basrî bu çelişmezliğin somut örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Abdullah Kahraman, "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Âhad Haber", **Marife** (2003), 3/3, s. 163-184.
- Abdülaziz ed-Dürî, "Bağdat", **DİA**, IV, 425-433.
- Abdülhâlik Bâkır, "Basra", **DİA**, V, 108-111.
- Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, (ö. 463/1072), **Târîhu Bağdad**, I-XIV, Beyrut ts.
- Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzûrî, (ö. 279/892), **Fütûhu'l-Buldân**, Beyrut 1987.
- Ahmet Akgündüz, "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî", **DİA**, X, 327-328.
- Ahmet Akgündüz, "el-Mu'temed", **DİA**, XXXI, 387.
- Alparslan Açıkgenç, **İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim**, İstanbul 2006.
- Cağfer Karadaş, "Mu'tezile Kelam Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci", **Marife** (2003), 3/3, s. 7-26.
- Casim Avcı, "Kûfe", **DİA**, XXVI, 339-342.
- Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, I-V (trc. Zeki Magâmiz), İstanbul 1972.
- Ebü Hamîd Muhammed b. Muhammed Gazzalî, (ö. 505/1111), **el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl**, I-II, Beyrut 1998.
- Ebü Mansûr el-Mâturîdî, (ö. 333/944), **Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi** (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002.
- Fahrettin Atar, **Fıkıh Usulü**, İstanbul 1992.

- Fazlurrahman, **İslam** (trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), İstanbul 1992.
- Halife b. Hayyât et-Temimî el-Basrî, (ö. 240/854), **Târîhu Halife b. Hayyât** (thk. Ekrem Ziya Umeri), Beyrut 1976.
- Hanifi Özcan, **Mâturîdîde Bilgi Problemi**, İstanbul 1998.
- Hartmann M., "Irak", **İA**, V/II, 671-679.
- Hartmann R., "Basra", **İA**, II, 320-327.
- Hilmi Ziya Ülken, **İslam Düşüncesi**, İstanbul 2000.
- Hulusî Kılıç, "Basriyyûn", **DİA**, V, 117-118.
- Hüseyin Hansu, "Mu'tezile Araştırmalarında Kaynak Problemi", **Marife**, (2003), 3/3, s. 55-71.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Beyrut 1977.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl İbn Mükerrrem Cemaleddin (ö. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Beyrut 1995.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (ö. 230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut ts.
- İbrahim Kafi Dönmez, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, Ankara 1996.
- İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **DİA**, XXXI, 391-401.
- İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", **DİA**, XIX, 61-63.
- İlyas Çelebi, "Nazzam", **DİA**, XXXII, 466-469.
- İlyas Çelebi, **İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcabbar**, İstanbul 2002.
- İsmail Yiğit, "Emeviler", **DİA**, XI, 87-104.
- K.V. Zettersteen, "Kûfe", **İA**, VI, 964-967.
- Kadı Abdülcabbar, **Mu'tezile'de Hukuk Felsefesi** (trc. Yüksel Macit), İstanbul 2003.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), **Keşfü'z-zünûn**, I-II, İstanbul 1941-43.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin (ö. 775/1373), **Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye**, I- III, 1993.
- Maafuz Söylemez, **Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe**, Ankara 2001.
- Metin Yurdağür, "Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf", **DİA**, X, 330- 332.
- Mevlüt Özler, **İslam Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat Adlandırmaları**, Erzurum 2001.
- Muhammed b. Ali Ebû'l-Hüseyin el-Basri, (ö. 436/1044), **el-Mu'temed fi usulî'l-fıkh** (nşr. Muhammed Hamidullah), I-II, Dîmeşk 1964-65.
- Muhammed Ebû Zehra, **Mezhepler Tarihi** (trc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin), İstanbul 1983.
- Mustafa Küçükaşçı, "Irak", **DİA**, XIX, 86-87.
- Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü", **Marife** (2003), 3/3, s. 27-54.
- Râğîb el-İsfahânî (ö. 502/1108), **el-Müfredât li-Garîbi'l-Kur'ân**, İstanbul 1986.
- Ramazan Altınay, **Emevilerde Günlük Yaşam**, Ankara 2006.
- Saim Yeprem, **İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî**, İstanbul 1997.
- Seyyid Bey, **Usûl-i Fıkh**, İstanbul 1338.
- Seyyid Şerif Cürçânî, (ö. 816/1413), **Kitâbü't-Ta'rifât**, Beyrut 1995.
- Sönmez Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Ankara 2002.
- Streck M., "Vasıt", **İA**, XIII, 222-226.
- Streck M., "Bağdat", **İA**, II, 195-199.
- Şah Veliyullah Ahmed b. Abdürrahim Dihlevî, (ö. 1176/1762), **Hüccetullâhi'l-bâliğa** (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990.

Vecdi Akyüz, "Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin el-Mu'temed Adlı Eserinde Yer Alan Fıkıh Tarifi ve Onun Güncelleştirilmesi", **İslam Fıkhını Nasıl Anlamalıyız?** (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 14-15 Aralık 2002 Bursa), Bursa 2006.

W. Montgomery, Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri** (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981.

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1228), **Mu'cemu'l-Buldân**, I-V, Beyrut, ts.

Yusuf Şevki Yavuz, "Câhiz", **DİA**, VII, 24-26.

Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", **DİA**, XI, 447-455.

Yusuf Şevki Yavuz, "Mâturidiyye", **DİA**, XXVIII, 165-175.